

ERFGOED BRUSSEL

Speciaal nummer
Open Monumentendagen
September 2019 | Nr031

Dossier **EEN PLAATS VOOR KUNST**

IN HET KORT

URBAN. BRUSSELS

De hervorming van het BWRO

Het laatste deel van de hervorming van het Brussels Wetboek van Ruimtelijke Ordening, vastgelegd door de ordonnantie van 30 november 2017, is op 1 september 2019 in voege getreden.

Het gaat voornamelijk om de bepalingen betreffende de stedenbouwkundige en verkavelingsvergunningen en -attesten, de beroepsprocedures en de inbreuken, alsook om de bepalingen van Titel V inzake het onroerend erfgoed. De bepalingen betreffende de stedenbouwkundige planning en regelgevingen zijn reeds meer dan een jaar van toepassing. De erfgoed-

dimensie werd ook duidelijker ingeschreven in de inhoud van de plannen en reglementen.

Wat de stedenbouwkundige vergunningen betreft, waaronder de unieke vergunningen (stedenbouw en erfgoed), dient gewezen op de invoering van dwingende termijnen die de aanvrager een voorspelbare afleveringstermijn moeten garanderen, alsook op de invoering van de functie van 'gemachtigd erfgoedambtenaar', gespecialiseerd in het behoud van het onroerend erfgoed, die als enige bevoegd zal zijn om de unieke vergunningen te behandelen en af te leveren. Er werden ook verduidelijkingen aangebracht inzake de inventaris van het onroerend erfgoed met het oog op zijn wettelijke bekrachtiging en het officialiseren van zijn onlinetoeegang via een specifieke website. Die legalisering, door de publicatie van lijsten van goederen die op de inventaris zijn ingeschreven, zal het ook mogelijk maken de overgangsmaatregel te vervangen die sinds 1993 van kracht was en die bepaalde dat alle monumenten en gehelen van vóór 1932 beschouwd werden als opgenomen in de inventaris.

Er zijn ook nieuwe bepalingen voorzien voor de bomen die in de inventaris zijn opgenomen. Zo is nu een vergunning nodig om het silhouet ervan te wijzigen en kunnen ze als 'klein erfgoed' worden erkend wat de mogelijkheid opent om een subsidie voor hun onderhoud te verkrijgen.

De beschermingsprocedure is vereenvoudigd: de fase van kennisneming door de Brusselse regering is afgeschaft. Wanneer de regering beslist om een bescherming niet op te starten behoudt ze echter wel mogelijkheid om erfgoedvoorwaarden die vijf jaar lang geldig blijven te koppelen aan de vergunningsaanvragen. De aan de regering toegekende termij-

nen om zich over de beschermingsaanvraag uit te spreken zijn voortaan ook dwingend: bij niet-naleving van de termijn kan elke belanghebbende persoon een aanmaning sturen, en bij gebrek aan een beslissing binnen de 30 dagen na ontvangst van deze aanmaning wordt de aanvraag nietig. De mogelijkheid om een erfgoedbeheerplan te vragen wordt uitgebreid tot alle beschermde of op de bewaarlijst ingeschreven goederen en is dus niet langer beperkt tot grote gehelen, appartementsgebouwen en landschappen. Er is trouwens een langere verjaringstijd mogelijk, tot 10 jaar, voor de vergunningen die betrekking hebben op beschermde en op de bewaarlijst ingeschreven goederen, voor terugkerende werken of voor werken die kaderen in een beheerprogramma voor het goed.

VVB

Nieuwe ordonnantie met het oog op de valorisatie van het culturele erfgoed

Op 25 april 2019 heeft de Brusselse Hoofdstedelijke Regering een ordonnantie betreffende het culturele en immateriële erfgoed goedgekeurd waarvan de tekst gepubliceerd werd in het Belgisch Staatsblad van 17 mei 2019. Deze ordonnantie regelt een deel van de nieuwe culturele bevoegdheden die als gevolg van de zesde staatshervorming van de federale overheid werden overgeheveld. Ze bakent het interventiekader van het Brussels Gewest af voor die nieuwe materies en legt de instrumenten en procedures vast om nieuwe soorten cultuurgoederen te valoriseren.

Urban.brussels zal meer bepaald het roerend erfgoed en de elementen van het immateriële erfgoed die van gewestelijk belang zijn identificeren,

Het team van de inventaris van het onroerend erfgoed aan het werk in het Broodhuis
 (© Adrien Dominique © Urban.brussels)

beschermen, bewaren en valoriseren, net zoals de Vlaamse, Franse en Duitstalige gemeenschap en de federale overheid die eveneens voor deze materies bevoegd zijn in België. Naast het opmaken van een inventaris zal de Brusselse regering dankzij diverse procedures binnenkort de meest opmerkelijke roerende cultuurgoederen kunnen beschermen en de goedgekeurde maatregelen ter behoud van deze goederen financieel ondersteunen. De rege-

ring zal sommige praktijken en tradities die representatief zijn voor het immateriële erfgoed van het gewest kunnen erkennen, de nodige maatregelen treffen voor hun bescherming en de erfgoedgemeenschappen ondersteunen voor de instandhouding ervan. Een Commissie Cultureel Erfgoed zal worden opgericht om de regering te helpen de meest opmerkelijke elementen van dit erfgoed te identificeren. Er zullen ook adviesorganen

erkend kunnen worden.

De archeologische verzamelingen die door het Brussels Gewest worden beheerd, zullen worden bewaard in een erfgoeddepot waar bedreigde erfgoedcollecties kunnen worden ondergebracht.

Het Brussels Gewest is voortaan overigens bevoegd om uitvoervergunningen voor beschermde cultuurgoederen af te leveren krachtens de Europese verordening EG 116/2009 voor cultuurgoederen die zich op en buiten het grondgebied van het Brussels gewest bevinden. Het zal ook een voorkooprecht kunnen uitoefenen in het geval van de verkoop van een beschermd cultuurgoed.

Dankzij deze nieuwe bevoegdheden en opdrachten voor documentatie, inventarisatie en bescherming van de roerende en immateriële cultuurgoederen alsook voor de sensibilisering van het publiek, zal het Brussels Gewest de bewaring en valorisatie van zijn cultureel erfgoed op een allesomvattende wijze kunnen waarborgen. Of het nu om bouwkundig, natuurlijk, roerend of immaterieel erfgoed gaat, het Gewest kan vanaf nu alle bestanddelen van zijn erfgoed in aanmerking nemen.

PI

Studiedag: CONCRETE & SUSTAINABILITY. Heritage – Restoration – Prospective

Aansluitend op het themanummer 'Beton' van het tijdschrift *Erfgoed Brussel* (nr. 30) dat deze zomer is verschenen en in de aanloop naar de Architectuurdagen van 19-20 oktober 2019 organiseert Urban.brussels in partnerschap met de Stichting CIVA op 18 oktober een studiedag over beton met als titel "CONCRETE & SUSTAINABILITY. History, Restoration,

De school Peter Pan te Sint-Gilles (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussels)

Prospective". Deze dag, die in het CIVA plaatsvindt, wil de rijkdom en de diversiteit van het beton in het Brussels Gewest onder de aandacht brengen evenals de uiteenlopende behandelingen en ingrepen op zowel historisch als hedendaags beton. Een eerste deel onderzoekt de specifieke rol van België en Brussel in de geschiedenis van het beton, op basis van het Fonds Blaton dat bewaard wordt in de AAM (Stichting CIVA). Gedurende de dag zijn er ook bezoeken gepland aan dat fonds. Tijdens het tweede deel komen de verschillende benaderingen aan bod inzake het behoud van het betonerfgoed, rekening houdend met zijn materiële en historische dimensie. Het derde deel analyseert welke maatschappelijke uitdagingen en welke rol het beton vervult in de hedendaagse architectuurproductie. Ten slotte lichten architecten Jan en Pascale Richter (bureau Richter & Associés, Straatsburg), 's avonds, tijdens de afsluitende lezing, de filosofie toe achter de bouw van het gespecialiseerde hospitaalcentrum van Jury

(Metz-Queuleu), een echte ode aan het beton die in 2018 bekroond werd met de Équerre d'Argent. Inschrijving voor deelname verplicht. Meer informatie op www.urban.brussels.

.....
**Internationaal colloquium :
 "The interiors of Art nouveau
 period : analyse, restore,
 make accessible"**

Naar aanleiding van het 20-jarig bestaan van het Réseau Art Nouveau Network (RANN) organiseren Urban.brussels en het RANN, in partnership met het Hortamuseum en het CIVA, op 29 en 30 november 2019 een internationaal colloquium in Brussel rond het thema van de art-nouveau-interieurs en hun analyse, restauratie en ontsluiting.

De art nouveau is voor iedereen zichtbaar via de fraaie gevels die in

heel wat Europese steden vanaf de straat bewonderd kunnen worden. De interieurs roepen echter zowel in de academische wereld als bij het grote publiek tal van vragen op inzake hun toegankelijkheid, de kennis ervan en de doortastende restauraties die ze nodig hebben. Met betrekking tot de art-nouveau-interieurs werd op Europese schaal nog geen transversaal wetenschappelijk onderzoek verricht. Dit colloquium, dat openstaat voor iedereen die interesse heeft, wil een discussie op gang brengen over de onderzoekspraktijken en het begrijpen, bewaren en valoriseren van interieurs uit de art-nouveauperiode om aldus nieuwe invalshoeken voor verder onderzoek te identificeren.

Voor meer informatie :
www.artnouveau-net.eu

AA

Art-nouveau-interieur, Terrasse (© Réseau Art Nouveau Network, foto: Serge Brison)

VRIJWARINGS- MAATREGELEN

Residentie Bloemendal

Opening van de procedure tot inschrijving op de bewaarlĳst als monument van de totaliteit (met inbegrip van de elementen van het meubilair die integraal deel uitmaken van het goed) van de voormalige Residentie Bloemendal gelegen Albertlaan 88 te Sint-Agatha-Berchem omwille van zijn historische, esthetische en artistieke waarde. BR van 22/02/2018

De voormalige Residentie Bloemendal is een rusthuis ontworpen in 1964-1966. Het doel van de opdrachtgever, de Commissie voor Openbare Onderstand van Sint-Agatha-Berchem, was een functionele en moderne instelling te bouwen die bejaarden met een bescheiden inkomen een degelijke huisvesting moest bieden. Het project, in het midden van een park ingeplant, werd toevertrouwd aan architecten R. Aerts en P. Ramon. Tijdens hun samenwerking focusten ze zich op de menselijke dimensie van de opdracht: het creëren van betere comfort- en welzijnsvoorwaarden voor de bewoners. Het ambitieuze ontwerp leidde tot een opmerkelijk gebouw in modernistische stijl waarvan het authentieke karakter ook na 40 jaar gebruik bewaard bleef.

Bloemendal vormt een organisch geheel waar elk element zijn plaats heeft op functioneel, constructief en esthetisch vlak. De vorm van het gebouw wordt bepaald door de oriëntatie van de kamers en verblijfsruimten met het oog op een optimale verlichting. Het grondplan is dynamisch door de aanwezigheid van de zwaluwstaar-

Residentie Bloemendal, Albertlaan 88 te Sint-Agatha-Berchem (Wim Kenis, 2014 © Urban.brussels)

ten die het uiteinde van elke vleugel afsluiten – een motief dat ook terugkeert in het decor van het interieur. De materialen zijn ruw en zonder opsmuk: beton is aanwezig in de vorm van platen in overstek, het staal van de buitengalerijen is rank en slank, glas wordt gebruikt als gordijnmuur en oranje keramiektegels breken de horizontale lijnen en geven warmte aan het geheel.

De binneninrichting kan exemplarisch genoemd worden: gemeenschappelijke verblijfsruimten op elke verdieping, buitengalerijen die balkons vormen voor de kamers en evacuatie mogelijk maken in geval van brand, een kapel, vast meubilair als lambrisering van de kamers, enz. Residentie Bloemendal illustreert de vernieuwende kracht van de modernistische aanpak uit de jaren 1960 inzake decor en architectuur. Dit samenspel zorgde voor een opmerkelijk coherent geheel.

De bewustwording van de waarde van dit type kwetsbaar en bedreigd erfgoed uit de jaren 1960 is de laatste jaren in het Brussels Gewest sterk toegenomen en leidt regelmatig tot beschermingsmaatregelen zoals deze. De uitdaging voor de bewaring van het goed ligt in de eerste plaats in het vinden van een optimale bestemming om de erfgoedkwaliteit in stand te houden en het gebouw tegelijk aan te passen aan de huidige normen en behoeften.

FC

Plantsoen van het Jan Jacobsplein

Opening van de procedure tot bescherming als monument en als landschap van het plantsoen van het Jan Jacobsplein te Brussel, met inbegrip van de monumentale hekken met lantaarns en de sokkel evenals het monument voor de schipbreuk van het

eerste Belgische schoolschip, omwille van zijn historische, esthetische en artistieke waarde. RB van 29/11/2018.

Het Jan Jacobsplein ontwikkelt zich rond een square of plantsoen in Engelse stijl, omsloten door monumentaal hekwerk en oorspronkelijk verfraaid met zitbanken, bloemenperken, gazons en boommassieven. Het plein werd in 1892 aangelegd door architect Victor Jamaer, die voor de aanleg van het plantsoen samenwerkte met Edouard Keilig, ontwerper van onder meer het Ter Kamerenbos en het Dudenpark. De aanleg van het plein moest vanaf de kleine ringlaan het zicht openen op de achtergevel van het recent gebouwde Justitiepaleis. Het plantsoen bood oorspronkelijk de schilderachtige aanblik van een Engelse tuin: de plannen tonen op de vier hoeken ronde plantenmassieven en de gazons werden doorkruist door een netwerk van paden die uitmondten op een kleine centrale rotonde.

Het plein werd in 1894 genoemd naar Jan Jacobs, een Brussels edelsmid

(1575-1650) die Brabantse studenten opving om hen te kunnen laten studeren aan de universiteit van Bologna. In 1912 werd op de centrale square een herdenkingsmonument opgericht ter nagedachtenis van de schipbreuk van het eerste Belgische schoolschip, de *de Smet de Naeyer*, dat op 19 april 1906 verging in de Golf van Biskaje.

Het plantsoen werd in 1986 ingrijpend gewijzigd voor de inrichting van een speelplein, zonder dat er rekening werd gehouden met het oorspronkelijke ontwerp. Bij die gelegenheid werd een aantal hoogstamige bomen geplant die nu het zicht op het Justitiepaleis vanaf de ringlaan belemmeren. De beschermingsprocedure werd in gang gezet door de vzw Kunstwijk met een beschermingsaanvraag voor het hekwerk, dat in slechte staat verkeert. De beschermingsmaatregel werd uiteindelijk uitgebreid tot het volledige plantsoen zodat de originele bestemming, het oorspronkelijke uitzicht en de historische waarde in ere kunnen hersteld worden.

Jan Jacobsplein te Brussel (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussels)

Het Jan Jacobsplein maakt deel uit van de squaresplein die in de tweede helft van de 19de eeuw in Brussel werden aangelegd om de nieuwe stadswijken te verfraaien, zoals de de Meeussquare (beschermd bij KB van 8/11/1971) en de Frère Orbansquare (beschermd bij KB van 4/10/1971).

FC

WERVEN

Het rectoraatsgebouw van de VUB

Toen Renaat Braem in de jaren 1970 het Rectoraatsgebouw van de VUB ontwierp had hij voor het interieur landschapskantoren in gedachten, grote open werkplekken, vrij georganiseerd in de ellipsvormige ruimten met zicht op de eigenhandig geschilderde, kleurrijke muurschilderingen van de centrale kern. Zowel buiten als binnen moest de zuivere ellipsvorm – voor Braem dé primaire vorm uit de natuur – in dit unieke totaal-kunstwerk alomtegenwoordig zijn. Het draaide echter anders uit: van meet af aan werden de verdiepingen ‘verkaveld’, opgedeeld en, tegen de intentie van de architect in, volgestouwd met kleine kantoren die de ruimtelijkheid van het gebouw en het zicht op de schilderingen verstoorden.

50 jaar na de inhuldiging van het gebouw, dat sinds 2007 in zijn totaliteit is beschermd, werden de vergunningen afgeleverd voor de eerste fasen van een globaal restauratieproject. Bedoeling van de bouwheer, de VUB, is om het oorspronkelijk concept van Braem in ere te herstellen. De opvallendste ingreep in dat kader is ongetwijfeld het openma-

Rectoraat van de VUB tijdens de werf (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussel)

Muurschildering van de hand van R. Braem (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussel)

ken van de ellipsvormige ruimten en de omschakeling naar een *open space* werkvloer. Op de gelijkvloerse en eerste verdieping zijn de afbraakwerken reeds afgerond. Zelfs in de ruwbouwfase onthullen de vrijgekomen ellipsvormige ruimten reeds hun uitzonderlijke kwaliteiten. Staan nog op het programma: de restauratie van de muurschilderingen (tijdens de werf zorgvuldig beschermd door een houten omkasting), van de oorspronkelijke tegelvloeren met het typische VUB-kleurenpalet ('oranje, blanje, bleu') en van de andere oorspronkelijke interieurelementen, het herstel van de originele polychromie van muren en plafonds, het plaatsen van een linoleumvloerbekleding zoals oorspronkelijk het geval was, maar ook de vernieuwing van de technische installaties (verwarming, elektriciteit, verlichting, ventilatie) en maatregelen ter verbetering van de akoestiek.

De interieurrestauratie wordt ook gekoppeld aan de vervanging van het buitenschrijnwerk door kozijnen die identiek zijn aan de oorspronkelijke. Samen met andere maatregelen

moet dat leiden tot een betere energieprestatie. Voor wat het exterieur betreft, werd in 2015 reeds de imposante betonnen luifel gerestaureerd. De werken van de eerste fase (kelder-, gelijkvloerse en eerste verdieping) gingen in maart 2019 van start onder leiding van het bureau Origin Architecture and Engineering en onder het toezien oog van Urban.brussels. Die laatste beheert ook de subsidies die door de regering werden toegekend voor deze restauratie.

GM

De priorwoning van het Rood Klooster in Oudergem

Sinds enkele maanden voert het Museum Kunst & Geschiedenis onder leiding van Patrice Gautier bouwhistorisch en archeologisch onderzoek uit naar de structuur van de vroegere priorij van het Rood Klooster in Oudergem, in het kader van de lopende restauratiewerken. Dit gebouw van 59 meter lang en 7,5 meter breed, gelegen ten zuiden van

de (verdwenen) kerk, stemt overeen met de reconstructie van de oostelijke vleugel van het klooster. Op de benedenverdieping bevond zich de gemeenschappelijke zaal van de kanunniken. Het buitenparement van deze ruimte, bestaande uit lokale breuksteen, werd bij een eerste archeologische interventie in 2012 vrijgelegd. In de gevel bevinden zich meerdere vensteropeningen onder ontlastingsbogen. Ondanks een verbouwing in de 18de eeuw bleef het oorspronkelijke dakgebinte bewaard. Dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium heeft helaas geen precieze datering opgeleverd omdat de kwaliteit van het timmerhout niet voldeed aan de onderzoeksvereisten. De typologie van het dakgebinte van de priorwoning is echter vergelijkbaar met die van de transepten van de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Zavelkerk in Brussel (1452-1477). Deze vleugel van het klooster dateert dus zeer waarschijnlijk uit de tweede helft van de 15de eeuw, wat kan overeenstemmen met een verbouwingsfase uitge-

Priorwoning van het Rood Klooster tijdens de werf (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussels)

voerd tijdens het priorschap van Jean Veron (1454-1455). Op grond van de lopende studies konden reeds een aantal hypotheses worden geformuleerd inzake de architecturale ontwikkeling van de kloosterkern van de 15de tot de 17de eeuw.

In april 2019 ging het globale restauratieproject van de priorwoning, die sinds 1992 leegstaat, van start. Bedoeling is het gebouw een nieuwe bestemming te geven en daarbij zo min mogelijk in te grijpen op het erfgoed en de waardevolle historische elementen. Op de begane grond zal in de voormalige kapittelzaal een horecazaak bestemd voor kleine restauratie worden ondergebracht. De kloostergang krijgt geen vaste bestemming maar zal wel toegankelijk zijn voor het publiek. Op de verdieping komt een polyvalente zaal waarin oude, waardevolle tussenwanden en binnenschrijnwerk maar ook andere karakteristieke elementen zoals de kaarsnissen zichtbaar behouden blijven. Het vleermuizenverblijf op zolder wordt bestendig.

Zowel het interieur als de gevels en het dak worden zorgvuldig geres-

taureerd. Daarbij stellen zich enkele specifieke uitdagingen, zoals de restauratie van een uitzonderlijk trompe-l'oeil-fresco in de kloostergang, waarschijnlijk uit het derde kwart van de 18de eeuw, of de reconstructie van een verdwenen kruisribgewelf van de kloostergang. De oostgevel wordt opnieuw met een traditionele kalkbepleistering bezet. Het buitenschrijnwerk wordt in de mate van het mogelijke gerecupereerd en gerestaureerd en op de begane grond gereconstrueerd naar het 18de-eeuwse model van de verdieping. De overige gevels worden gekaleid. Aan de westkant wordt de vroegere aansluiting van de nog bestaande met de verdwenen vleugels van de kloostergang opnieuw leesbaar gemaakt door de muuropeningen opnieuw vrij te leggen en in te vullen met discreet, hedendaags schrijnwerk.

Het project, vergund op 18/06/2016, werd door de gewestelijke Grondregie toevertrouwd aan de tijdelijke architectenassociatie LDD en Origin. Urban.brussels begeleidt de werken zowel op architecturaal als archeologisch vlak. Nieuwe

ontdekkingen, die ongetwijfeld tijdens de werf aan het licht zullen komen, worden zorgvuldig gedocumenteerd. Zo werden tijdens de demontering van het vulmetselwerk van de gotische spitsbogen van de kloostergang de resten teruggevonden van het oorspronkelijke houten schrijnwerk, waarover tot nog toe weinig bekend was. Dergelijke ontdekkingen geven nieuwe aanwijzingen die ook toelaten het project op bepaalde punten te verfijnen.

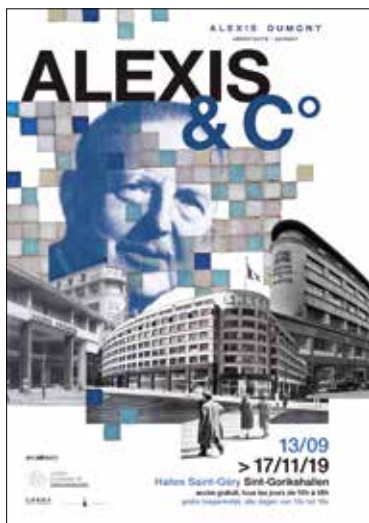
GM en MM

TENTOONSTELLINGEN

Alexis & C°

De tentoonstelling *Alexis & Co*, derde deel van de saga *Brussel, stad van architecten*, is gewijd aan Alexis Dumont (1877-1962), zoon van Albert, oom van Philippe en grootoom van Yves, allen architecten actief in Brussel!

Alexis begon zijn carrière in het atelier van zijn vader maar ging snel zijn eigen weg. Hij was resoluut toekomstgericht en wou een antwoord bieden op de eisen van het moderne leven. In een periode waarin overal in Brussel kantoorgebouwen uit de grond rezen, maakte zijn interesse voor de stedenbouwkundige dimensie van de architectuur hem de geschikte persoon om in te spelen op de nieuwe behoeften met een krachtige en sobere architectuur die alle moderne comfort bood.

Precies op het raakvlak tussen de boven- en benedenstad, in het bouwblok tussen het Kantersteen, de Ravensteinstraat en de Penningenstraat, bouwden Alexis en zijn medewerkers tussen 1931 en 1958 vier gebouwen met een totale gevelbreedte van meer dan 700 meter die hun stempel op de hoofdstad drukten.

De tentoonstelling richt zich tot een familiaal publiek en duikt in de geschiedenis van deze zakenwijk tijdens de periode dat Brussel ingrijpende wijzigingen onderging en de allures kreeg van een bruisende grootstad.

Café Ploegmans, Hoogstraat 148, in 1975 (©SAB)

Tentoonstelling gratis toegankelijk van 13 september tot 17 november 2019, dagelijks van 10u tot 18u, nocturnes op donderdag tot 22u, in de mezzanine van de Sint-Gorikshallen, Sint-Goriksplein in Brussel.

Organisatie : ARCHistory, met de steun van Urban.brussels, in samenwerking met de archiefdienst van het CIVA.

CM

ESTAMINETS / STAMINEES & CAFÉS. Histoires Bruxelloises / Brusselse Verhalen / Brussels Stories

Brussel, gelegen in de Zennevallei, is over de hele wereld bekend om haar ambachtelijke bieren. De stad telde vroeger herbergen bij de vleet: wel één per 100 inwoners, gelegen op markt-

pleinen, naast kerken, langs steenwegen, nabij fabrieken, voetbalstadions of paardenrenbanen. Ze waren het trefpunt voor buurtbewoners en dienden als zetel voor tal van verenigingen.

Naargelang de samenleving evolueerde, verschoof ook het centrum van het vrijetijdsleven. Het aantal herbergen verminderde zienderogen en andere ontspanningsoorden namen hun plaats in. Nochtans vormen herbergen uitzonderlijke getuigen van een belangrijk stuk sociaal, cultureel en politiek leven. De bronnen hierover worden echter steeds schaarser waardoor dit kostbaar erfgoed dreigt verloren te gaan. Op de tentoonstelling, gericht op een familiaal publiek, belicht de vzw Brusselfabriek het fenomeen van de herbergen vanuit een historisch, sociaal en architecturaal perspectief, en dat middenin een wijk met een rijk brouwerijverleden waar zeer recent een nieuw bier, 'Saint-Géry', wordt gebrouwen.

Tentoonstelling van 5 december 2019 tot eind februari 2020, dagelijks van 10u tot 01u 's ochtends, op de benedenverdieping van de Sint-Gorikshallen, Sint-Goriksplein in Brussel. Gratis toegang. Organisatie : Brusselfabriek, met de steun van Urban.brussels, in samenwerking met de vzw Erfgoed en Cultuur – Sint-Gorikshallen.

VO

PUBLICATIES

In de voetsporen van Pieter Bruegel de Oude

In 2019 is het 450 jaar geleden dat Pieter Bruegel de Oude overleed. Naar aanleiding hiervan geeft Urban.brussels een folder

uit over de voornaamste plaatsen die met het leven van de beroemde schilder verbonden zijn. Bruegel werd omstreeks 1525 geboren, misschien nabij Breda (Nederland), en kreeg zijn opleiding bij Pieter Coecke van Aelst in Antwerpen. Na in 1551 te zijn aanvaard als lid van het Sint-Lucasgilde, maakte hij een reis naar Italië ter voltooiing van zijn leertijd. Bij zijn terugkeer in Antwerpen kreeg hij zijn eerste opdrachten. Hij vestigde zich ten slotte in Brussel in 1563.

Hoewel niets bewijst dat hij ooit op het nummer 132 van de Hoogstraat gewoond heeft, staat het wel vast dat zijn nakomelingen in het zoge-

naamde 'Bruegelhuis' gewoond hebben. De Onze-Lieve-Vrouw-ter-Kappellekerk is een andere essentiële plaats in zijn Brusselse leven. In die kerk trouwde hij met Mayken Coucke, de dochter van zijn vroegere leermeester, en werd hij ook begraven in september 1569. Bruegel heeft Brussel intra-muros niet afgebeeld, maar hij toont een zicht op de omgeving van de stad op het schilderij *De wijn van het Sint-Maartensfeest* (omstreeks 1566-1567) waar de Schaarbeekse Poort op de achtergrond te zien is. In juni 1564 heeft hij waarschijnlijk de grote bedevaart van epilepsiepatiënten naar Molenbeek bijgewoond en een tekening gemaakt van dit gebeuren waarvan het origineel vandaag verloren is. De folder vermeldt ook de belangrijkste verwijzingen naar Pieter Bruegel in het Brusselse stadsbeeld: drinkfonteinjes versierd met beeldjes ontleend aan zijn werken (J. De Decker en Jean Roig) en een bronzen beeld op het Kapelleplein (T. Frantzen).

In de voetsporen van Pieter Bruegel de Oude, Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed (Urban.brussels), verz. "Weergangen", tweetalige folder in het Nederlands en Frans (gratis verkrijgbaar).

MM

FOCUS

PICTURE-festival! op de Kunstberg

De vzw Kunstberg lanceert en coördineert een spraakmakende sensibiliseringsactie onder haar leden in de aanloop naar het PICTURE avon-

tuur !– *Illustration on the Move*, dat van 1 tot 10 november 2019 in Brussel plaatsvindt. Deze eerste editie van het Picture-festival heeft als thema 'de illustratie' die zowel verhalen kan vertellen als de verbeelding prikkelen rond een locatie of een kunstenaar.

Op de Kunstberg maken bezoekers een verrassende ontdekkingstocht langs de mooiste musea en kerken van de stad. Picture schetst een ongereemd beeld van bekende en miskende plekjes. Tegelijkertijd worden de grootste talenten, kunstscholen, galerijen, boekenwinkels e.a. in de kijker geplaatst. Tentoonstellingen, tekenconcerten, masterclasses en workshops ... de meest uiteenlopende, gulle en poëtische vormen van een veelzijdige discipline die grenzen overstijgt. Een #PrintIsNotDead-salon brengt in alle schoonheid een gedurfde hulde aan illustraties in allerlei variaties.

Alles begint met een tekening ... Het lijkt kinderlijk eenvoudig : een lijn op een blad papier, een krijtstreep op de grond, een penseelstreek op doek. Ze tekenen de contouren uit van een fantasierijke visie op de wereld. Illustratoren zijn actief op het kruispunt van disciplines, en de gehanteerde technieken houden zich niet aan regels om vruchten af te werpen. Jeugdboeken, perstekeningen, affiches, fanbladen, grafische vormgeving, design, keramiek, textiel, ... Aanstormend talent en vaste waarden komen uit heel België, samen met gasten uit Frankrijk, Tsjechië en Noorwegen.

Op het programma : Kitty Crowther, Gerda Dendooven, Fanny Dreyer, Sarah Cheveau, Kroll, Fien Jorisson, Ephameron, Anne Brugni, Fatinha Ramos, François Schuiten, Claude Renard, Chloé Perarnau, Loïc

Gaume, Adrien Herda, Anton Van Hertbruggen, Icinori, Bonnefrite, Shamisa Debroy, Mari Kanstad Johnsen, Paul Cox, Plantu, e.a. Eregasten op het festival zijn Tsjechische illustratoren, die speciale aandacht krijgen.

Urban.brussels zal bij deze gelegenheid een artistiek werk voorstellen van de Belgische architect Edouard Cabay. Het betreft een installatie die een reeks dynamische kaarten wil construeren van Brussel, met klemtoon op de stedelijke aspecten

die doorgaans niet of weinig in kaart worden gebracht door hun vluchtigheid of veranderlijkheid. Na eerst de gegevens van de context van de stad verzameld te hebben, via sensoren of via een database in real time, kan men deze gebruiken voor de aansturing van een geautomatiseerd systeem dat een fictief en dynamisch landschap creëert, een soort van stadskaart, als een beeld of voorstelling van een onzichtbaar facet van de stedelijke omgeving.

MN en GCR

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Lesecque, Griet Meyfroots,
Valérie Orban, Cecilia Paredes,
Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COÖRDINATIE DOSSIER

Paula Dumont

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Julie Coppens

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Werner Adriaenssens, Anne-Lise
Alleaume, Jean-Marc Basyn, Amandine
Berry, Guy Conde-Reis, Françoise
Cordier, Thomas Deprez, Paula Dumont,
Jacqueline Guisset, Pascale Ingelaere,
Christophe Loir, Irène Amanti Lund,
Cristina Marchi, Marc Meganck, Griet
Meyfroots, Eric Min, Valérie Montens,
Marie Nobels, Valérie Orban, Cecilia
Paredes, Christian Spapens, Septembre
Tiberghien, Véronique Van Bunnan,
Brigitte Vander Bruggen, Peter Van
Goethem

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Coralie Smets,
Tom Verhofstadt en de leden van het
redactiecomité

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiqu Belgium NV/SA

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

Graphius Brussels

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

De families Sergysels en Spanoghe,
Manon Brotcorne, Virginie Luel, Thierry
Mondelaers, Sandrine Tielemans,
Stéphane Vanreppelen

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal,
Urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Urban.brussels
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te
betalen toch nog gerechtigden zijn
die niet gecontacteerd werden, dan
worden zij verzocht zich kenbaar
te maken bij Urban.brussels

LIJST MET AFKORTINGEN

CIDEP – Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG Koninklijk Musea voor
Kunst en Geschiedenis
KMSKB Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België
MSB - Museum van de Stad Brussel
PSK – Paleis voor Schone Kunsten
SAB – Stadsarchief Brussel
STIB/MIVB Société des Transports
Intercommunaux de Bruxelles/
Maatschappij voor Intercommunale
Vervoer te Brussel
WHI – War Heritage Institute

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/014

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Laatste nummers

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

urban
.brussels

SUR BRUXELLES URBANISME ET PATRIMOINE
BSE BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED

15 €

ISBN 978-2-87584-182-7